

УДК 37.041

DOI: 10.12958/2227-2844-2019-6(329)-1-64-71

Савченко Сергій Вікторович,

доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент Національної академії педагогічних наук, ректор ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», м. Старобільськ, Україна.

savsevik@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-4118-6756>

Курило Віталій Семенович,

доктор педагогічних наук, професор, дійсний член НАПН України, голова вченої ради ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», м. Старобільськ, Україна.

donluga@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-2471-3358>

**ФОРМУВАННЯ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ ЯК ОДНА З УМОВ
УСПІШНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ СУЧАСНОЇ ОСОБИСТОСТІ**

Перехід до інноваційної парадигми розвитку сучасного громадянського суспільства в Україні зумовлений багатьма чинниками: економічними, політичними, соціальними тощо. Але більш за все на його результативність впливає наявність масштабних інвестицій у формування людського капіталу. Не викликає сумнівів розуміння того, що від мотивації на інноваційну модель поведінки громадян та від віддачі, яку приносить соціально активна особистість, буде залежати майбутнє нашої країни. При цьому вирішальне значення матиме здатність особистості критично оцінювати різноманіття соціальних впливів у відкритому соціумі й вибирати з них ті, які не містять антиукраїнських, антигромадських, кримінальних, а і в цілому – деструктивних елементів. Фактично мова йде про зріле критичне мислення людини як основи його соціальної імунної системи.

Про гостру необхідність формування критичного мислення особистості заговорили в Україні після початку війни на Донбасі, коли частина населення стала жертвою інформаційно-психологічної війни, не змогла протистояти агресивній брехливій пропаганді, була психічно й психологічно розтрощена й доведена до такого стану, що перейшла на бік окупанта. Першим ґрунтовним нормативним документом, що визначив першочерговість формування критичного мислення з самого дитинства, стала Концепція реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року (Концепція «Нова українська школа»), прийнята у 2016 році. Концепція визначає 11 ключових компетентностей, якими

повинен володіти випускник Нової української школи, та спільні для всіх компетентностей вміння, серед яких – критичне і системне мислення. І хоча проблема критичного мислення у психолого-педагогічній науці не нова, саме з моменту прийняття Концепції у вітчизняній науці починаються активні пошуки щодо змісту і технологій формування критичного мислення у молодого покоління в Україні.

На сьогодні авторитетними дослідниками феномену «критичне мислення» по праву вважаються Дж. Браус, Д. Вуд, Дж. Дьюї, А. Кроуфорд, М. Ліпман, Д. Макністер, Р. Поул, Д. Халперн; А. Авершин, Т. Воропай, Л. Києнко-Романюк, Т. Ноєль-Цигульська, О. Пометун, С. Терно, О. Тягло та ін. Ґрунтовний аналіз та узагальнення поглядів цих та інших науковців щодо визначення дефініції «критичне мислення» у науковому педагогічному дискурсі робить у своїх розвідках М. Починкова (Починкова, 2019).

Саме на праці перерахованих вище дослідників спираються сучасні автори, які на теоретичному й методичному рівнях розглядають шляхи та механізми формування критичного мислення в учнів, зокрема в контексті Концепції нової української школи (Н. Бібік, І. Большакова, Н. Софій О. Онопрієнко, М. Починкова, Ю. Найда, М. Пристінська, І. Большакова, Л. Шимон, О. Тягло, Н. Вукіна та ін.).

Проте, на сьогодні обмаль праць, які б розкривали процес формування критичного мислення в контексті соціалізації особистості.

Метою статті є довести, що формування критичного мислення є однією з важливих умов успішної соціалізації особистості в сучасному інформаційному суспільстві.

Метами дослідження в процесі розкриття мети стали: аналіз, синтез, узагальнення – для з'ясування сутності критичного мислення як міждисциплінарного феномену, виокремлення його характеристик; проектування – для представлення технології формування критичного мислення в контексті соціалізації особистості.

Передусім зазначимо, що критичне мислення – міждисциплінарний феномен, що досліджується у філософії, психології, педагогіці та інших науках про людину. Так, з точки зору філософської науки критичне мислення пов'язано з умінням логічно мислити та аргументувати, аналітично дискутувати та правильно висловлювати думку. У педагогічній літературі критичність розглядається як усвідомлений контроль за ходом інтелектуальної діяльності, у процесі якої відбувається оцінювання роботи, думок, вироблених гіпотез, шляхів їх доведення тощо (Авершин, 2009, с. 134). Зокрема, С. Терно виокремлює ознаки, за допомогою яких можна визначати себе як особистість, що критично мислить:

- відкритість до інших думок, тобто здатність уважно прислухатися до інших поглядів, оцінювати різні шляхи вирішення проблеми;

- компетентність – прагнення обґрунтовувати свою думку за допомогою реальних фактів і знання справи;
- інтелектуальна активність – виявлення інтелектуальної ініціативи у конфронтаційних ситуаціях, небайдуже сприйняття подій;
- допитливість – уміння проникнути у сутність джерел інформації;
- незалежність мислення – відсутність побоювання незгоди з групою, нездатність до некритичного слідування думкам інших;
- уміння дискутувати – уважне ставлення до протилежних думок, уміння висувати ідеї, які об'єднують;
- проникливість – здатність до проникнення у сутність питання, явища, інформації, не розпорошуватися на дрібні деталі;
- самокритичність – розуміння особливостей свого мислення, своїх «окулярів» (Терно, 2009, с. 100).

Перед соціальною ж педагогікою стоїть питання: які соціальні інституції відіграють провідну роль у процесі формування критичного мислення особистості?

Безумовно, певною мірою цей процес забезпечується гармонійною єдністю впливів різних інститутів соціалізації – засобів масової інформації, сім'ї, референтних груп, особистого соціального досвіду тощо. Проте, усе ж таки провідна роль належить системі освіти.

Звідси розвиток цієї системи стає ключовим елементом у зростаючій глобальній конкуренції за оволодіння умами молоді й однією з найбільш важливих життєвих цінностей. Освітня система має увібрати в себе найсучасніші знання і технології. Провідні завдання сучасної школи – розкриття здібностей кожного учня, виховання порядної та патріотичної людини, особистості, готової до життя у високотехнологічному, конкурентному світі.

Щоб максимально повно вирішувати поставлені перед сучасною школою завдання, необхідно використовувати нові технології. На наш погляд, однією з них є технологія формування та розвитку критичного мислення особистості. Ця проблема в період розширення інформаційного простору набуває особливої актуальності.

Що ж треба розуміти під критичним мисленням у сфері освіти? Якщо звернутися до аналізу різних визначень наведених вище вчених і спробувати вичленувати те, що стосується освітньої сфери, то під критичним мисленням слід розуміти сукупність якостей і умінь, що обумовлюють високий рівень аналітичної культури учня і викладача, а також оцінне, логічне і рефлексивне мислення, для яких знання є не кінцевою, а відправною точкою, що забезпечує об'єктивну самостійну оцінку фактів, явищ, подій, інформації.

На наш погляд, формування критичного мислення передбачає створення базового світоглядного фундаменту особистості – самостійну, осмислену позицію. Ця позиція значно підвищує надійність освіти,

оскільки вона стає усвідомленою і рефлексивною та підвищує комунікативний потенціал особистості.

Важливо враховувати і ту обставину, що критичне мислення поширюється не на всі цінності, які культивуються в сучасному соціумі. Такі базові загальнолюдські цінності, як чесність, доброта, справедливість, гуманність та їм подібні не повинні піддаватися критичного переосмислення. Вони повинні складати фундамент, на якому вибудовується вся подальша ієрархія цінностей і особистісних якостей, що відповідають сучасному розвитку суспільства, новим глобальним трендам, викликам сучасності.

Крім того, процес формування критичного мислення не повинен відбуватися хаотично й безконтрольно з боку державних інституцій та громадянського суспільства. Державна політика в освітній сфері повинна не тільки запропонувати нові базові цінності, а й активно формувати відповідні цим цінностям поведінкові принципи і життєві переконання. Тільки в цьому випадку володіння зазначеними цінностями буде сприйматися як природна потреба, а пов'язані з ними дії – як усвідомлена необхідність.

Вирішення цього соціально-педагогічного надзавдання вимагає кардинального перегляду позиції педагога як творця духовного світу особистості. Вихователь, учитель, соціальний педагог, професор університету – усі вони реально відчувають зміни в єдиному для всіх освітньому просторі сучасної України. Про це дуже влучно висловився А. Маслоу. Майже через століття його слова не втратили актуальності: «Першовідкривач, творець, дослідник, як правило, діє самостійно, охоплений страхами і сумнівами, схильний до самооправдання. Він кидає виклик людському невігластву, гордині, часом навіть параної. Він зобов'язаний бути відважним, не боятися виглядати смішним, помилок і постійно пам'ятати про те, що він є (Маслоу, 1997).

Практичне розв'язання проблеми формування критичного мислення особливо важливе на сучасному етапі розвитку українського суспільства і держави. Зовнішня окупація Донбасу посилюється факторами внутрішнього характеру, такими як соціокультурна дезадаптація молоді, утрата індивідуальності, знеособлення, не здатність критично осмислювати те, що відбувається, спустошеність і самотність, утрата сенсу існування – усе те, що у психіатрії визначається як екзистенціальний невроз. Подібний стан наповнює життя молодих людей апатією, безцільністю існування, безглуздістю дій і думок, призводить до втрати емоційності, нездатності до емпатії, руйнування цілісності особистості.

Водночас, значна частина молоді володіє основами критичного мислення. Це ті молоді люди, які засвоїли прийоми інтерпретації інформації, здатні виокремлювати у величезному масиві фактів протиріччя і неправду, знаходити взаємозв'язок з причинами і наслідками, аргументувати свою позицію, відстоювати точку зору. Такі

люди відчують упевненість при взаємодії з інформаційним простором, вільно оперують різноманітними ресурсами, толерантно сприймають різні точки зору, зберігаючи при цьому свої фундаментальні ціннісні орієнтири.

Критичне мислення є мисленням соціальним. Будь-яка думка формується і перевіряється тільки у спілкуванні з іншими. Коли ми сперечаємося, читаємо, обговорюємо, заперечуємо й обмінюємося думками з іншими людьми, ми уточнюємо і поглиблюємо свою власну позицію. Для педагогів важливо вміти організовувати різні форми групової роботи, у якій активно застосовувати дискусії, суперечки, відкриті дебати.

Процес формування критичного мислення є інтегральною технологією, оскільки в ньому втілено елементи різних педагогічних технологій – формування комунікативних умінь і навичок, розвиток мислення, організація самостійної роботи тощо.

Формування критичного мислення лежить і в основі визначення якості освіти. Коли ми говоримо про якість освіти, то найчастіше маємо на увазі надійність сформованих характеристик, адекватність отриманої освіти сучасним соціально-економічним умовам; урахування умов, які можуть статися в майбутньому; наявність певних додаткових параметрів, які підвищують гідність освіти (неформальна освіта, самоосвіта тощо). Технологія формування критичного мислення – це система стратегій і методичних прийомів, призначених для використання в різних предметних галузях, видах і формах роботи. Вона дозволяє домагатися таких освітніх результатів, як уміння працювати з інформаційним потоком у різних галузях знань, що постійно зростають і оновлюються; уміння висловлювати свої думки (усно і письмово) ясно, упевнено і коректно щодо оточуючих; уміння виробляти власну думку на основі осмислення різного досвіду, ідей і уявлень; уміння вирішувати проблеми; здатність самостійно займатися своєю освітою (академічна мобільність); уміння співпрацювати і працювати в групі; здатність вибудовувати конструктивні взаємини з іншими людьми тощо.

Активно застосовуючи цю технологію, доцільно, на наш погляд, приділяти велику увагу виробленню якостей, необхідних для продуктивного обміну думками: терпимості, умінню слухати інших, відповідальності за власну точку зору. Таким чином можна наблизити навчальний процес до реального життя, що протікає за стінами класної кімнати. Будь-яка педагогічна діяльність у підсумку спрямована на побудову ідеального суспільства, і в цьому сенсі навіть один шкільний клас, навчений основам критичного мислення, є кроком до досягнення великих цілей. У зв'язку з великим арсеналом прийомів і методів, що входять у технологію формування критичного мислення, кожен викладач може обрати ті, які близькі особисто йому, не виходячи за межі рамкового підходу цієї технології (дозволено все те, що не заборонено). Тобто, для будь-якого педагога вона може стати «своєю». Це дуже

важливо в тому випадку, коли педагогічний колектив прагне досягти позиційного єдності всіх викладачів.

Учені виділяють три стадії технології розвитку критичного мислення, в основі яких лежить дидактична закономірність, що отримала у вітчизняній педагогіці назву дидактичного циклу, а в зазначеній технології – логічний ланцюжок «виклик – осмислення – рефлексія». Ця закономірність є загальною, адже в її основі лежать закономірності розумової діяльності людини. Оскільки їй підпорядковується засвоєння інформації в будь-якій галузі знання, то технологією розвитку критичного мислення можна впроваджувати на будь-якому предметному матеріалі. Отже, представляємо орієнтовні стадії технології формування критичного мислення:

I стадія. Виклик – актуалізація наявних знань, пробудження інтересу до отримання нової інформації, постановка учнем власних цілей навчання.

II стадія. Осмислення змісту – отримання нової інформації, осмислення нової інформації, співвіднесення нових знань з уже наявними знаннями.

III стадія. Рефлексія – цілісне осмислення, узагальнення отриманої інформації, привласнення нового знання учнем, формування власного ставлення до досліджуваного матеріалу.

Цей алгоритм можна використовувати при конструюванні будь-якого заняття (уроку, лекції, практичного заняття) в закладах освіти.

Таким чином, критичне мислення є міждисциплінарним феноменом, а технологія формування критичного мислення особистості є універсальною для будь-яких галузей знань та рівнів освіти – дошкільної, загальної середньої, вищої, позашкільної, самоосвіти.

З точки зору соціальної педагогіки формування критичного мислення розглядається як одна з умов успішної соціалізації особистості в сучасному інформаційному суспільстві, запорукою інформаційної безпеки особистості та підставою для досягнення успіху в будь-якій сфері життєдіяльності.

Технологія формування критичного мислення – це система стратегій і методичних прийомів, метою і результатом якої є здатність особистості працювати з інформаційним потоком у різних галузях знань, висловлювати думки ясно, упевнено і коректно щодо оточуючих, виробляти власну думку на основі осмислення різного досвіду, ідей і уявлень, конструктивно вирішувати проблеми, займатися самоосвітою, співпрацювати і працювати в команді, вибудовувати конструктивні взаємини з іншими людьми тощо. Під час теоретичного дослідження визначено три узагальнені етапи технології формування критичного мислення особистості: 1) виклик, 2) осмислення, 3) рефлексія.

Наступним кроком наукового пошуку буде розробка теоретичної моделі та характеристика компонентів технології формування критичного мислення.

Список використаної літератури

1. **Авершин А. О.** Формування критичного мислення у студентів інженерно-педагогічних ВНЗ. *Проблеми інженерно-педагогічної освіти: збірник наукових праць*. 2009. № 24-25. С. 134–145. 2. **Маслоу А.** Психологія бытия. Киев: «Ваклер», 1997. 304 с. 3. **Починкова М. М.** Дефініція «критичне мислення» в науковому педагогічному дискурсі. *«Education and Pedagogical Sciences» («Освіта та педагогічна наука»)*. 2019. № 1 (170). С. 25–37. 4. **Терно С. О.** Критичне мислення – сучасний вимір суспільствознавчої освіти. Запоріжжя: Просвіта, 2009. 274 с.

References

1. **Avershyn, A. O.** (2009). Formuvannia krytychnoho myslennia u studentiv inzhenerno-pedahohichnykh VNZ [Formation of critical thinking in students of engineering-pedagogical universities]. *Problemy inzhenerno-pedahohichnoi osvity: zbirnyk naukovykh prats – Problems of engineering and pedagogical education: a collection of scientific works*, 24-25, 134-145 [in Ukrainian]. 2. **Maslou, A.** (1997). Psihologiya bytiya [The psychology of being]. Kiev: «Vakler» [in Russian]. 3. **Pochynkova, M. M.** (2019). Definitsiia «krytychne myslennia» v naukovomu pedahohichnomu dyskursi [Definition of «critical thinking» in scientific pedagogical discourse]. *Osvita ta pedahohichna nauka – Education and Pedagogical Sciences*, 1(170), 25-37 [in Ukrainian]. 4. **Terno, S. O.** (2009). Krytychne myslennia – suchasnyi vymir suspilstvoznachchoi osvity [Critical thinking is the modern dimension of social science education]. Zaporizhzhia: Prosvita [in Ukrainian].

Савченко С. В., Курило В. С. Формування критичного мислення як одна з умов успішної соціалізації сучасної особистості

У статті розкрито процес формування критичного мислення як одну з умов успішної соціалізації сучасної особистості. Доведено, що критичне мислення є міждисциплінарним феноменом, сутність якого полягає в умінні логічно мислити та аргументувати, аналітично дискутувати та правильно висловлювати думку. Визначено соціально-педагогічний аспект формування критичного мислення в контексті соціалізації особистості в сучасному інформаційному суспільстві. Представлено технологію формування критичного мислення як систему стратегій і методичних прийомів, метою і результатом якої є здатність особистості працювати з інформаційним потоком у різних галузях знань, виробляти власну думку. Визначено й охарактеризовано три етапи технології формування критичного мислення особистості: 1) виклик, 2) осмислення, 3) рефлексія.

Ключові слова: критичне мислення, особистість, соціалізація, інформаційне суспільство, формування критичного мислення, технологія.

Савченко С. В., Курило В. С. Формирование критического мышления как одно из условий успешной социализации современной личности

В статье раскрыт процесс формирования критического мышления как одно из условий успешной социализации современной личности. Доказано, что критическое мышление является междисциплинарным феноменом, сущность которого заключается в умении логически мыслить и аргументировать, аналитически дискутировать и правильно выражать мнение. Определен социально-педагогический аспект формирования критического мышления в контексте социализации личности в современном информационном обществе. Представлена технология формирования критического мышления как система стратегий и методических приемов, целью и результатом которой является способность личности работать с информационным потоком в разных областях знаний, формировать собственное мнение. Определены и охарактеризованы три этапа технологии формирования критического мышления личности: 1) вызов, 2) осмысление, 3) рефлексия.

Ключевые слова: критическое мышление, личность, социализация, технология, формирование критического мышления, информационное общество.

Savchenko S., Kurylo V. Formation of Critical Thinking as One of the Conditions for Successful Socialization of the Modern Personality

The article describes the process of forming critical thinking as one of the conditions for successful socialization of the modern personality. It is proved that critical thinking is an interdisciplinary phenomenon, and technology of formation of critical thinking of personality is universal for all branches of knowledge and levels of education – preschool, general secondary, higher, extracurricular, self-education. Critical thinking is presented as the ability to think logically and to reason, to think analytically, and to express opinion correctly.

The social and pedagogical aspect of the formation of critical thinking in the context of socialization of the individual in the modern information society is defined. The technology of formation of critical thinking as a system of strategies and methodical techniques is presented. The purpose and result of which is the ability of the individual to work with the information flow in different fields of knowledge, to express thoughts clearly and correctly, to make their own opinion based on the understanding of different experiences, ideas and ideas, to constructively solve problems, to work as a team and etc. Three stages of technology of formation of critical thinking of personality are defined and characterized: 1) challenge, 2) reflection, 3) reflection.

Key words: critical thinking, personality, socialization, information society, formation of critical thinking, technology.

Стаття надійшла до редакції 30.09.2019 р.

Прийнято до друку 25.10.2019 р.

Рецензент – д.п.н., проф. Караман О. Л.